

Аман кызы Б.

КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫН ОКУТУУДА ЖАЗУУ ИШТЕРИНИН ОРДУ

Аман кызы Б.

МЕСТО ПИСЬМЕННЫХ РАБОТ В ОБУЧЕНИИ КЫРГЫЗСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

УДК: 4с

Адатта, адабият сабагы өзүнүн көркөмдүүлүгү, турмуштагы ар кандай көрүнүштөрдү объективдүү чагылдырып, окуучунун коомго, турмуштун прогрессивдүү жактарын баалай билүүгө тарбиялоодо чоң роль ойнойт. Нечендеген чыгармалардагы жашоодо учураган реалдуу окуяларга окуучу адабият сабагынан кез болуп, ага карата анын өз көз карашы, жан тартуусу түйшөлтпөй койбойт. Ал эми сабактын ийгилиги- көркөм чыгарма окуучунун жан дүйнөсүнө бүлүк салып, ага карата баасын билдиргендей абалга туш болсо, мугалимдин иш аракетинин жемиши. Коомдогу, жашоодогу не бир түркүн чиеленишкен татаал маселелердин чыгарма (адабият) аркылуу берилишин жигердүү аракеттердин аркасында гана ишке ашары жалпы эле педагогикалык жамаатка белгилүү.

Учурда илимдин, техниканын, адабияттын, маданияттын, дегеле, коомдун өсүш жолунда бараткан кезде барган сайын баланын (окуучунун) адабияттан алыстап, ага кайдыгер гана мамиледе болуп, келечек жашоо-турмушуна керек да, керек эмес да нерселер менен алектенип жаткансыйт. Же болбосо билим алууга болгон муктаждык жоголуп бараткандыгыбы?... Ушундан улам Кыргызстандын аймагындагы алгач XVIII кылымда пайда болгон диний башталгыч мектептердеги же болбосо боз үйлөрдө отурукташып окушкан балдардын аракеттерин мисал тартсак ашыкча болбос. Изилдөөлөрдөн улам белгилүү болгондой ал учур да талабы менен шайкеш келген. Медреседеги диний сабактар менен бирге окутулуучу, үйрөтүлүүчү сабактар үч баскычтан турган. Алар: биринчиси – арабизм, лексикография, этимология, синтаксис, риторика, тарых о.э куранды окуу. Экинчиси – дин жана укук таануу, ал эми үчүнчүсү – философия, логика, география, поэтика жана стилистика¹. Ошол кездеги кыргыз балдары жалаң гана диний билимдерди гана карманышпастан башка ар кыл илимдин түрлөрү туурасында мударистеринен тарбияланышкан. Буга удаа эле 1901-1902-жылдарда уюшулган “жаңы тартип” мектептери уюшула баштады. Окуучулар бир катар акындар: Тоголок Молдо, Ысак Шайбековдун, Абай Кунанбаевдин, Ыбырай Алтынсариндин чыгармаларын окушкан. Мындай мектептер коомчулуктун колдоосуна арзып, оң пикирди туудурган.

Улуу Ата-Мекендик согуш жылдарында билим берүү системасы токтоп калган жок, өз нугунда иш жүргүзүп жатты. Адабияттык окууга арналган айтылуу Калыгул, Арстанбек, Молдо Кылыч, Токтогул сыяктуу залкарлардын чыгармалары ошол жылдарда

эле окулуп келген. Ар түркүн чыгармалардагы, ырлардагы башкы идея эл-жерди сүйүү, Ата-Мекен, ар-намыс, жаратылышты коргоо сыяктуу патриоттук сезимдерди козгоп келгендиги белгилүү. Жогорудагы акындардын чыгармалары менен чектелип калбастан адабиятыбыз профессионал жаш акын-жазуучулардын калеминен жаралган чыгармалар аздап болсо да пайда боло баштагандыгын тана албайбыз.

Ар замандын өзүнүн мууну алмашып, өсүп-өнүгүшүнө жараша коомдун талабы да улам өзгөрүлө бере турган көрүнүш. Өз учурунда жогоруда белгилегендей диний билимдерди алып жаткан балдар айрым фольклордук чыгармалардан үзүндүлөрдү жаттап, түшүнүгүн баяндап берип, ошондой эле жазуу иштерин да аткарып келишти. Ошону менен катар замандын оордугуна карабастан, ар кандай шарттарда билим алган балдардын арасынан белгилүү окумуштуулар, тарыхчылар, маданият кызматкерлери, адабиятчылар чыккандыгы да кыргыз илиминдеги алгачкы кадамдардан болгон.

Демек, адабият сабагы баланы келечекте ыймандуу, адептүү инсан кылып тарбиялоого чоң роль ойной тургандыгы талашсыз маселе экендиги келип чыгат. Андыктан бул же тигил акын-жазуучулардын чыгармалары, аларга мүнөздөмө берүү, каармандардын образын ачуу менен гана чектелбестен, окулган көркөм жанр боюнча жазуу иштерин жүргүзүү учурда натыйжа гана берери шексиз. Билим берүү системасындагы орустун белгилүү методисттеринин илимий табылгалары жалпы эле ошол кездеги дүйнөлүк педагогика илиминде алдыңкы орунда туруп, прогрессивдүү багытты көздөгөн жана дүйнөлүк педагогиканын жана билим берүүнүн салттарына негизделген. Айталы Кыргызстандын мектептери үчүн Москвадан чыккан партиялык жана өкмөттүк токтомдор, беш жылдык пландар өтө маанилүү көрсөтмө болгондуктан, бул убакка чейин кыргыз адабиятын окутууда жазуу жумуштарына анчейин көңүл бурулбай келгендигин белгилей кетсек болот. Биринчиден, окуу китептеринин саясатташып, идеологияга ыктап кеткендиги, экинчиси, орус адабиятындагы окуу программаларын, окуу китептерин үлгү кылып жүргөндүгүн атасак жетиштүү болот.

Албетте учурда кыргыз адабияты сабагынан жүргүзүлүүчү жазуу иштери ар кыл формада жана мазмунда ар тараптуу жүргүзүлөт жана ар убакта жарыяланып келген окуу программаларында да түрдүү өңүттө сунушталып келген. Кыргыз адабияты предмети боюнча 8-10-класстар үчүн биринчи окуу программасы 1941-42-окуу жылына карата түзүлгөн. Ушул программада жазуу иштеринин ичинен план

¹ Ишекеев Н. Кыргыз адабиятын мектептерде окутуунун тарыхы.- Б.: 1994. 12-б

түзүү, конспект жазуу, доклад даярдоо тапшырмалары берилген, дилбаяндарга коюлуучу талаптар, алардын түрлөрү, көлөмү, сунушталган убактысы көрсөтүлөт. Жер-жерлердеги мектептердеги билим берүү түздөн-түз программада көрсөтүлгөндөргө карата иш жүргүзүшкөн. Анткени билим берүү тармагындагы проблеманын терең изилдениши, ар тараптуу өздөштүрүлүшү сөзсүз түрдө ошол проблеманын окуу программаларында, окуу китептеринде, окуу-методикалык колдонмолорунда орун алышы менен байланыша тургандыгы далил. Ал эми Улуу Ата-Мекендик согуштан кийинки түзүлгөн программада (1947) материалдар үч бөлүккө бөлүнүп берилген: биринчиси, тексттерди окуу; экинчиси, сөз өстүрүү; үчүнчүсү, адабият теориясы. Мына ушулардын ичинде сөз өстүрүү жумуштарынын ичинде жазуу иштерине өзгөчө орун ыйгарылган. XX кылымдын 50-жылдарынан тартып кыргыз педагогика жана мектеп таануу илими калыптангандан тарта мектеп турмушундагы жазуу жумуштары боюнча илимий ойдун өнүгүшү да жанданган. Окумуштуу-методисттер бул багытта өздөрүнүн изилдөөлөрүн, методикалык сунуштарын газета-журналдарга жарыялашкан (К.А.Бадыева, А.Дыйканов, К.Сартбаев, Б.Алымов ж.б.). Макалаларда кыргыз мектептеринин жазуу жумуштары боюнча алгачкы тажрыйбалары көрсөтүлүү менен бул багыттагы проблемалуу учурлар, кетирилип жаткан кемчилдиктер аныкталган. Мектептеги жазуу жумуштары да өз ордун акырындап таба баштаган. Бул маселе боюнча да айрым мугалимдер, методисттер практикадагы натыйжалар жөнүндө тажрыйбаларын, ойлорун билдирип, сунуштарын айтышкан (Э.Бердибаев, А.Ашубаев Токобаев, Б.Токтогулов, Б.Исаков ж.б.).

Бул мезгилде бир топ макалаларынан соң практик-мугалим, методист жана адабиятчы, профессор Б.Алымовдун жазуу жумуштары боюнча атайын "Жогорку класстарда жазуу жумуштарын жүргүзүүнүн айрым маселелери" (1968) жана "Мектеп сочинениеси" (1982) деген китептери жарык көргөн. Бул китептер кыргыз адабиятын окутуу тарыхындагы жазуу жумуштары боюнча чыккан эң алгачкы китеп болуу менен анда жазуу жумуштарынын түрлөрү, аларды өткөрүүнүн жолдору, баа берүүнүн чен-өлчөмдөрү ар тараптуу каралган.

Методист «сочинение – окуучунун эмгеги, пешене теринен жаралган жарыяланбаган чыгармасы, жарыяланбаган адабий эмгек, анын чыгармачылык жолунун тушоосун кескен биринчи чыгарма» экенин айтып келип, бул жумуштун максатын төмөнкүдөй белгилейт: «адабият сабагы боюнча окуучулардын билимин текшерүү жана алган билимин практикада пайдалана алууга үйрөтүү, баланын турмушка болгон көз карашын, тигил же бул маселе, адабий-тарыхый процесс боюнча ойлогон оюн кагаз бетине канчалык деңгээлде түшүрө аларын байкоо»² -деген оюн республиканын туш тарабынан алынган элүүдөн ашык сочинениенин үзүндүлөрүн келтирип,

аларга анализ жүргүзүү менен ырастайт. Кыскасы, бул эмгек сочинение жазуу ишинде гана эмес, жалпы эле адабиятты окутуу методикасы илиминде өзүнчө орду бар олуттуу эмгек катары тарыхта калат деп айтууга толук негиз бар.

Кыргыз адабиятын окутуу боюнча жазылган диссертацияларда жана методикалык колдонмолордо, мисалы, «Манас» эпосу (Б.Оторбаев, Д.Саалиева), жалпы эл акындарынын чыгармачылыгы (А.Турдугулов, А.Калдыбаева), фольклордук чыгармалар (Т.Молдогазиев, С.Рысбаев), А.Токомбаевдин (Б.Алымов), Т.Сыдыкбековдун (Н.Жапаралиева) өмүрү, чыгармаларын мектепте окутуу тууралуу, лирикалык чыгармалар (С.Момуналиев), драмалык чыгармалар (С.Батаканова, Ж.Уразова), предмет аралык байланыш жана факультативдик сабактар (Ү.Култаева, С.Мойдунова), адабият теориясын окутуу (И.Исамидинов, А.Муратов), кыргыз повесттери (О.Шаимкулов), поэмалары (А.Эшиев), обзордук сабактар (К.Кенжешов) жана башкалар боюнча илимий-методикалык изилдөөлөрдү жүргүзүү учурунда өз темалары боюнча жазуу иштерин жүргүзүүнүн да жол-жоболору, ыкмалары тууралуу ойлорун айтышкан, сунуштарын киргизген. Бирок, булар өз максаттарына ылайык гана иш жүргүзүп, атайын жазуу иштерин жүргүзүүнү системалуу ачып берген эмес жана жазуу жумуштары боюнча кеңири жалпылоолорду чыгарышпагандыгын белгилей кетүүгө болот. Ошону менен бирге бул изилдөөлөрдүн ар бири методика илиминен өзүнчө орун алышты.

“Кыргыз адабиятын мектептерде окутуунун тарыхы” (1994) деген китебинде кыргыз адабиятынын басып өткөн жолун изилдөө менен бирге профессор Н.Ишекеев жазуу иштерин жүргүзүүнүн 60-70 жылдык тарыхына кыскача анализ берип, алардын окуу программаларындагы, окуу китептериндеги жана методика илиминдеги эволюциясына баа берет. Профессорлор К.Иманалиев менен Б.Алымовдун китептеринде кыргыз адабиятын мектептерде окутуу процессинде жазуу жумуштарын жүргүзүүнүн айрым жалпы маселелери каралган. Бул багытта атайын изилдөөлөр катары Б.Алымовдун жогоруда аталган китептери, С.Рысбаевдин "Окуучунун дилбаяны" деген китеби (1998) жана А.Муратовдун «Дилбаян сырлары» (2004) аттуу окуучулар үчүн колдонмосу жарык көргөн.

Методист С.Рысбаев өз эмгегинде мугалимдер үчүн методикалык сунуштарды айтууга басым жасайт. Ал сунуштардын биринде мындай ойлор билдирилген: «Биринчиден, окуучуларга бир типте, же бир эле түрдө, коендой окшош формада жазылган текст сочинение болбой турганын, ал үчүн сочинениенин типтери менен түрлөрүн жана да жанрдык өзгөчөлүктөрүн ажыратып түшүндүрүү кажет. Экинчиден, сочинение жазууга окуучуларды даярдоо, ал үчүн даяр тексттердин үлгүлөрү менен тааныштыруу, алардын композициялык курулушун, тилдик каражаттарын, стилдик өзгөчөлүктөрүн талдап үйрөтүү зарыл. Мындай системалуу иш аракеттерсиз окуучуларды талаптын деңгээлинде сочинение жазууга үйрөтүүгө мүмкүн эмес»³.

² Алымов Б. Мектеп сочинениеси. - Ф.: - «Мектеп» – 1982. 12-14-б

Бул китепте дилбаяндарды мүнөздөмө-дилбаян, очерк-дилбаян, рецензия-дилбаян, публицистика-дилбаян, аңгеме-дилбаян же новелла-дилбаян, поэма-дилбаян, пьеса-дилбаян, репортаж-дилбаян, этюд-дилбаян, фантастика-дилбаян деп бөлүп, ар биринин жанрдык спецификасына, мектеп практикасындагы ордуна токтолот.

Методист Абдыкерим Муратовдун «Дилбаян сырлары» деген илимий-методикалык китебинде да мектеп мугалимдери үчүн бир кыйла баалуу пикирлер айтылган. «Бул эмгекте биз дилбаян жазуу боюнча кыргыз мектептериндеги, абитуриенттердин иштериндеги орун алган типтүү кемчилдиктерди көрсөтүп, андан чыгуунун айрым сунуштарын белгилөөгө аракет кылдык. Сочинение жазуу ишмердүүлүгү боюнча кандай билимге, ык-машыгууларга ээ болгонуларды өзүнөрдү өзүнөр сынап көрүү үчүн ар кандай тапшырмалар жана суроолор сунуш кылынды. Биздин иш көбүнчө практикалык максатты ыктады. Бул сочинение боюнча олуттуу илимий изилдөө эмес, ал болгону жазуу ишинин бул түрүн аткарууда силерге айрым бир практикалык кеңештерди үйрөтөт»⁴ - деп жазат автор. «Ошону менен бирге бул методикалык колдонмо мектеп практикасына ылайыктап дилбаяндын төмөнкүдөй түрлөрүн сунуштоо менен бирге алардын ар бирине токтолуп, түшүндүрүп өтөт. Алар: очерк дилбаян, рецензия дилбаян, макала дилбаян, репортаж дил-

баян, аңгеме дилбаян, кат дилбаян, ыр дилбаян, драма дилбаян. Бул дилбаяндын ар бир жанры боюнча иш алып баруу үчүн мугалимдерге кеңештерин билдирип, абалды туура түшүндүрүүгө басым жасайт.

Аталган китептер мектепте жүргүзүлүүчү жазуу жумуштарынын түрлөрүнүн проблемаларын иштеп чыгуу менен өз кезегинде мектеп мугалимдери үчүн бүгүнкү күндө практикалык чоң милдетти аткарып келе жатат.

Жалпысынан айтканда, жазуу жумуштары алардын методика илиминдеги алган орду боюнча изилдөөлөр тууралуу буга чейинки абалды эске алып, алардын түрлөрү кыргыз тили жана адабияты мугалимдерине гана эмес, жалпы эле педагогикалык жамааттын практикалык иштерин максаттуу алып баруусуна өтө керектүү жана зарыл демекчибиз.

Адабияттар

- Алымов Б. Мектеп сочинениеси. - Фрунзе, 1982.
 Ишекеев Н. Кыргыз адабиятын мектептерде окутуунун тарыхы. Бишкек, 1994.
 Рысбаев С. Окуучунун дилбаяны. Бишкек: «Педагогика», 2003.
 Муратов А. Дилбаян сырлары. – Бишкек, 2004.
 Педагогикалык изденүү. Түзгөн Баженова И.Н. .:Ф.: «Мектеп», 1989.

³ Рысбаев С. Окуучунун дилбаяны. –Б.: «Педагогика» - 2003. 13-б

⁴ Муратов А. Дилбаян сырлары. – Б.: 2004. 105-б